

Разговори Јосипа Броза Тита и Александра Дубчека 9. и 10. августа 1968. у Храдчанима

АПСТРАКТУМ: Чланак се бави разговорима Тито–Дубчек у Храдчанима – Праг 9. и 10. августа 1968, десетак дана пре совјетске инвазије на Чехословачку. Кроз разговоре је приказан сложен однос Београда према Прашком пролећу крајем јула и почетком августа 1968, као и његова повезаност са односом Југославије према Совјетском Савезу и земљама Источног блока.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Тито, Дубчек, СКЈ, КПЧ, Југославија, ЧССР, СССР

Од средине 60-их година XX века у врху Комунистичке партије Чехословачке трајао је сукоб присталица две концепције управљања. Победу струје која се залагала за демократизацију односа у Партији и држави донео је крај 1967. и почетак 1968.¹ Присталице демократизације у партијском врху су искористиле опште незадовољство² и на октобарском пленуму критиковале Антоњина Новотног, генералног секретара ЦК КПЧ.³ Критике су уродиле плодом на јануарском пленуму када је Новотног заменио Александар Дубчек.⁴ Долазак Дубчека на власт ће означити почетак политичких промена у Чехословачкој и почетак периода у историји ове земље који ће постати познат под називом Прашко пролеће. Намере новог руководства изазивале су у Москви подозривост од самог почетка.⁵ То неповерење је по-

¹ О борби у врху КПЧ током 60-их година више: J. Pelikan, *Praško proljeće*, Zagreb 1982, 200–211; Z. Mlinarž, *Mraz dolazi iz Kremļa*, Zagreb 1985, 64–93.

² Најочигледнији изрази незадовољства су били протести студената и писаца.

³ Архив Југославије (АЈ), фонд Комисије за међународне односе и везе ЦК СКЈ (507-IX), 22/II-113, Информација о најновијој ситуацији у руководству КПЧ од 28. децембра 1967.

⁴ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 27, док. 5, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 5. јануара 1968. Пов. бр. 477.

⁵ То је приметио и Вељко Влаховић, шеф југословенске делегације на прослави „победничког фебруара“ (прославе годишњице доласка на власт комуниста у Чехословачкој). – ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 25, д. 15, Извештај Вељка Влаховића о прослави „победничког фебруара“ од 28. фебруара 1968, Пов. бр. 47826.

јачано доношењем Акционог програма КПЧ почетком априла.⁶ После тога, притисак из Москве на дубчековско руководство расте, али се почетком јула нагло појачава изазвано прогласом Две хиљаде речи⁷ и изборима делегата за XIV конгрес КПЧ⁸ на којима су конзервативци претрпели убедљив пораз.⁹ Врхунац притиска је уследио после Варшавског састанка пет партија лагера 14. јула (на коме је врх КПЧ одбио да узме учешћа¹⁰). После састанка, уследило је отворено писмо чехословачком врху које је набрајало „контрареволуционарне појаве“ у Чехословачкој (писање штампе, „реакционарне“ емисије на радију и ТВ, рад политичких клубова¹¹). Поред оптужби да чехословачко руководство више не држи ствари у својим рукама, које су се већ чуле, варшавско писмо је садржавало и нове, злокобне ставове. Партије потписнице писма су се, после упозорења да постоји опасност да ЧССР буде отргнута из социјалистичке заједнице, обратиле врху КПЧ речима: „То више није само ваша ствар“. Став је објашњен тиме да угрожавање социјализма у Чехословачкој штети интересима других социјалистичких земаља, те да народи тих земаља никада не би опростили равнодушност и немарност према таквој опасности.¹² Поред тога, Совјети су, уместо да наставе повлачење својих трупа из ЧССР,¹³ довели нове јединице.¹⁴

Јануарске промене у чехословачком врху југословенски врх је дочекао благонаклоно. У прокламованој потреби демократизације у Чехословачкој, врх СФРЈ је видео потврду исправности свог „пута у социјализам“.¹⁵ Најснажнији израз подршке Дубчеку у овој фази био је позив Тита генералном секретару ЦК КПЧ, у фебруару, да посети Југославију у другој полови-

⁶ У њему се тражило спровођење „суштинских промена“ које би извели нови, „некомпромитовани људи“. Програм се залагао да КПЧ спроводи власт „не наређењима, већ истинитошћу својих идеала“. – АЈ, ф. 507-IX, 22/II-127, Осврт на Акциони програм КПЧ од 30. априла 1968.

⁷ Проглас је тражио обнову социјалдемократске партије.

⁸ Конгрес је био предвиђен за 9. септембар.

⁹ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 26, д. 5, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 8. јула 1968, Пов бр. 424369.

¹⁰ АЈ-507-IX, 22/II-136, Ток седнице председништва КПЧ, 12. 7. на коме разматрано писмо пет КП СЗ.

¹¹ Клубови су основани после доношења Акционог програма који је предвиђао слободу изражавања и удруживања (најзначајнији су били КАН и К-231).

¹² АЈ-507-IX, 22/II-134, Информација о тексту писма пет комунистичких и радничких партија социјалистичких земаља упућеног ЦК КПЧ после састанка у Варшави.

¹³ Трупе су ту биле после маневара Варшавског пакта.

¹⁴ АЈ-507-IX, 22/II-136, Информација II управе ДСНО о совјетским јединицама у ЧССР и стању у ЧСНА од 18. јула 1968.

¹⁵ Љ. Димић, *Поглед из Београда на Чехословачку 1968. године*, Токови историје, бр. 3–4, Београд 2005, 205–232.

ни марта.¹⁶ Тада, међутим, ступа на сцену СССР. Разговори Тита и Брежњева одржани крајем априла у Москви показали су различитост југословенских и совјетских ставова о догађајима у Чехословачкој. Док је Тито истакао своје поверење у снагу чехословачких комуниста и уверење да ће они „одржати ствари у рукама“, Брежњев је рекао да се у Чехословачкој понавља Мађарска и да је обавеза КПСС да помогне чехословачким друговима. На директно Титово питање како то мисле да учине, Брежњев је тајновито одговорио: „Нисмо још одлучили“.¹⁷ Априлски разговори у Москви су јасно ставили до знања југословенском врху да се свако ко подржава „процес демократизације“ у ЧССР оштро замера совјетском врху.¹⁸ Очигледно не желећи да улази у сукоб са совјетским руководством, са чијом државом је Југославија 1968. имала веома развијене привредне и војне везе,¹⁹ југословенски врх је од априлских разговора у Москви у односу на чехословачке догађаје заузео став опрезног и пасивног ишчекивања. У том периоду нису развијани интензивни контакти са врхом КПЧ, већ су се примала обавештења и пратио развој ситуације.²⁰

Чињеница, међутим, да је совјетски притисак на Чехословачке почетком јула био идентичан притиску којем је била изложена Југославија 1948.

¹⁶ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 29, д. 2, Телеграм амбасаве у Прагу ДСИП-у од 27. фебруара 1968, Пов. бр. 47825.

¹⁷ АЈ, ф. 507-IX, 119/I-338, Материјал о посети југословенске партијске делегације, на челу са Јосипом Брозом Титом, Совјетском Савезу априла 1968.

¹⁸ Помињање мађарских догађаја из 1956. довољно је говорило.

¹⁹ Иако су односи Југославије и Совјетског Савеза нормализовани потписивањем Београдске декларације 1955. године, они ће све до 1961. бити пуни трзавица. Ту нестабилност ће изазивати настојања совјетског руководства да врате Југославију у лагер, али и тежње Југословена да се не врате у вазални однос према СССР-у. – В. Petrović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978, treća knjiga – Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, 361–367. У време одржавања Прве конференције несврстаних земаља (1961), совјетски врх је схватио да се Југославија неће вратити у лагер и од те године односи двеју земаља улазе у стабилну фазу. Политичко приближавање две земље огледало се и у идентичној осуди Израела током „шестодневног рата“ 1967. (Д. Богетић, *Приближавање Југославије социјалистичком лагеру током арапско-израелског рата 1967. године*, Токови историје, бр. 3–4, Београд 2008, 98–116). Тада ће знатно порасти и економска сарадња између две земље што ће довести до тога да почетком 1968. СССР постане највећи спољнотрговински партнер Југославије и да функционисање југословенске економије увелико зависи од извоза у СССР. – АЈ, ф. 507-IX, 22/I-186, Осврт на нека актуелна питања сарадње и односа СФРЈ са европским социјалистичким земаљама од 13. новембра 1967.

²⁰ У белешци ДСИП-а из маја 1968. изричито се оцењује да „тренутно није у југословенском интересу да се иде на дубљу сарадњу са Чехословацима“. – ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 29, д. 2, Белешка ДСИП-а о неким чехословачким сугестијама, Пов. бр. 414865. Очигледан показатељ обостране пасивности јесте и чињеница да ниједан договорени вид међупартијске сарадње између две компартије за 1968. није остварен све до јула исте године. – АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Билатерална сарадња СКЈ–КПЧ у 1968. години (рађено у одељењу за међународне везе ЦК СКЈ), 18. јул 1968.

и да га је чак у извесним аспектима превазилазио²¹ поставила је југословенски врх пред дилему. Уколико би подржали врх КПЧ, замерили би се Совјетима. Али, уколико би пропустили да то ураде, деловало би да као да су се и сувише „сврстали“ уз Москву чиме би био угрожен брижљиво стваран имиџ несврстане Југославије која гради свој „пут у социјализам“.²² Догађаји који су уследили показују да је на Брионима²³ процењено да је од два зла мање зло за југословенске интересе да се јавно подрже Чехословаци. У интервјуу каирском листу *Ал Ахрам* 12. јула, Тито је истакао да не верује да би у Совјетском Савезу било тако кратковидих људи који би силом решавали унутрашња питања Чехословачке. Ситуација није таква да би социјализам био угрожен у ЧССР и Чехословачка може да се брани од интервенције са Запада јер има своју војску, своју Комунистичку партију и своју радничку класу која може да изнесе ту одбрану, оценио је Тито. „И ми у Југославији имамо своју армију, Комунистичку партију и свјестан радни народ и не треба нико да нам спасава социјализам. Сами за то имамо довољно снаге“²⁴ – истакао је југословенски председник. Јавности се затим обратио Мијалко Тодоровић, који је у уводном излагању на седници ЦК СКЈ 16. јула изразио поверење у снагу КПЧ.²⁵ Потом је у *Борби* објављен *Одговор СКЈ на информацију ЦК КПСС о догађајима у Чехословачкој* која је у Београд стигла 11. јула и у којој су изложени већ наведени совјетски ставови.²⁶ *Одговор* је наглашавао да ће уплитање из иностранства бити штетно не само за социјализам у Чехословачкој, него и за међународне односе. Истовремено се изражавало поверење у снагу КПЧ да савлада све отпоре и појаве стране социјализму.²⁷

Најзначајнији израз југословенске подршке био је пристанак Тита да посети Чехословачку. Суочено са совјетским притиском чехословачко руководство је почело грозничаво да тражи савезнике, одлучивши да прекине пасивност које је и само испољавало у односима са Југославијом. Као резултат појачаних дипломатских контаката, 15. јула Титу је стигао позив од Дубчека да на челу делегације СКЈ посети Чехословачку. Позив је одмах прихваћен.²⁸ Договорено је да Титов пут уследи одмах после завршетка раз-

²¹ Јавна критика „антисоцијалистичких појава“ у земљи, критика руководства и његово позивање на састанак „братских партија“ на коме би се „размотрила ситуација“ подсећали су на ситуацију којој су Југословени били изложени 1948. Позицију чехословачког руководства чинило је знатно сложенијом од позиције југословенског током 1948. године присуство совјетских трупа у ЧРС у време сукоба.

²² Такво одређење је доносило Југославији значајну економску и политичку корист.

²³ Бриони су током лета постајали центар државне моћи социјалистичке Југославије.

²⁴ *Тито: Социјализам у Чехословачкој није угрожен*, Борба, 14. јул 1968, 1.

²⁵ *Поверење у снагу социјализма у Чехословачкој*, Борба, 17. јул 1968, 3.

²⁶ АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Информација ЦК КПСС о ситуацији у ЧССР од 11. јула 1968.

²⁷ *Поверење у КПЧ*, Борба, 19. јул 1968, 1.

²⁸ Одлука је донета на поменутој седници ЦК СКЈ 16. јула. Више о југословенско-чехословачким односима током јула: J. Pelikan, *Jugoslavija i Praško proleće posle pojačanja*

говора у Черни на Тиси између совјетског и чехословачког руководства.²⁹ Због продужења тих преговора, пут је неколико пута одлаган да би коначно било договорено да југословенски председник посети Праг 9. августа.³⁰

Делегација ЦК СКЈ на челу са Титом слетела је на прашки аеродром Рузине 9. августа око 17 часова. На аеродрому их је сачекао комплетан чехословачки врх – Александар Дубчек, премијер Олдриж Черњик, председник ЧССР Лудвиг Свобода и остали високи функционери. Две делегације су после протоколарних формалности кренуле са аеродрома у дворач Храдчане, у којем су предвиђени званични разговори.³¹ Тита и делегацију СКЈ је дочекао и огроман број Пражана. Аеродром Рузине био је „дупке пун“ и југословенски председник је на путу до Храдчана прошао „кроз прави шпалир Пражана“, известила је београдска штампа. Врхунац је достигнут испред самих Храдчана, где су се Чехословаци окупили и одбили да се разиђу док им се не обрати Тито, иако његово обраћање није било предвиђено званичним програмом. Инсталирани су микрофони и звучници и председник СФРЈ је поздравио окупљене речима: „Користим ову прилику да вам пренесем поздраве и најбоље жеље наших народа“.³²

Титова посета Прагу, а нарочито одушевљен дочек приређен југословенском председнику, у иностранству је потврдила „социјалистичко-независни“ положај СФРЈ који јој је југословенски врх својим опредељивањем за јавну подршку врху КПЧ желео дати. Док је социјалистичка штампа у земљама Источног блока само регистровала Титову посету,³³ извештаји југо-

sovjetskog pritiska na Čehoslovačku (jul 1968), у: 1968 – Четрдесет година после (ур. Р. Радић), Београд 2008, 97–128.

²⁹ У том тренутку су Совјети очигледно били неспремни да покрену тенкове на Чехословачку, па су пристали на билатерални састанак са чехословачким врхом у пограничном месту Черна на Тиси. Пошто нису успели да поделе чехословачко руководство, совјетски врх је смањео своје захтеве из варшавског писма. Брежњев и остали су се ограничили на то да од дубчековског руководства траже да обуставе антисовјетску кампању у медијима и не дозволе партије ван Народног фронта (конкретно социјалдемократске партије). Чехословаци су се обавезали да ће испунити совјетске захтеве. Више о преговорима: Z. Mlinarž, *Mraz dolazi iz Kremļa*, 186–193. После састанка у Черни, уследио је састанак врха КПЧ и партија потписница варшавског писма у Братислави након којег је потписана заједничка декларација, названа „документом помирења“.

³⁰ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 28, д. 2, Пов. бр. 428323.

³¹ АЈ, ф. КПР I-2, Програм посете партијске делегације ЦК СКЈ на челу са председником СКЈ Јосипом Брозом Титом Чехословачкој од 9. до 11. августа.

³² Ристо Бајалски, *Праг одушевљено дочекао Тито – Почели политички разговори*, Борба, 10. август 1968, 1; Ристо Бајалски, *Праг је клицао Тито–Тито!*, Вечерње новости, 10. август 1968, 1, 6; Јуриј Густинчич, *Тито у Прагу*, Политика, 10. август 1968, 1. Један савременик је дочек југословенског председника назвао „дочеком предвиђеним за хероје“ – J. Pelikan, *n. d.*, 251.

³³ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 159, д. 3, Телеграм амбасаде у Москви ДСИП-у од 13. августа 1968, Пов. бр. 428836, ф. 28, д. 3, Телеграм амбасаде у Берлину ДСИП-у од 19. августа 1968, Пов. бр. 429708; ф. 28, д. 2, Телеграм амбасаде у Будимпешти ДСИП-у од

словенских амбасада са Запада и из несврстаних земаља су говорили о великом публицитету којим је она пропраћена. Југословенске амбасаде су листом оцењивале да је перцепција јавности земаља из којих су се јављали таква да је Тито „незаборавно“, „топло“, „срдачно“ дочекан у Прагу управо због тога што је представник независног мишљења.³⁴

Разговори две делегације у Храдчанима су почели са извесним закашњењем због митинга испред дворца.³⁵ У њима су учествовали: Јосип Броз Тито, Мијалко Тодоровић, Крсте Црвенковски, Стане Кавчич и југословенски амбасадор у Прагу Трпе Јаковлески. Са друге стране стола су се налазили: Александар Дубчек, председник Чехословачке Лудвиг Свобода, премијер Олдриж Черњик, председник Народне скупштине Јозеф Смирковски, као и други чланови ЦК КПЧ.³⁶ Дубчек је изразио захвалност југословенској делегацији зато што се одазвала позиву и захвалност за „срдачан и другарски однос“ Тита и југословенске партије према активности Комунистичке партије Чехословачке у тренуцима када она од јануара пролази кроз одређене тешкоће и то више него што је нормално.³⁷ У осврту на узроке који су довели до смене у руководству на јануарском пленуму, генерални секретар ЦК КПЧ је истакао да врх чехословачких комуниста није узимао у обзир промене у чехословачкој партији и друштву током протеклих 20 година, као и нагомилане противречности³⁸ чије нерешавање је слабило улога КПЧ и њен ауторитет у друштву. У овом делу експозеа Дубчек је највише пажње посветио „нарушавањима социјалистичке законитости“ која су, по његовој оцени, почела од избора А. Новотног за генералног секретара ЦК КПЧ 1953. године. Партија је губила упориште у народу и чланству и у оквиру чехословачке партије и друштва почели су се јављати отпори таквој поли-

12. августа 1968, Пов. бр. 429461; ф. 28, д. 3, Телеграм амбасаде у Варшави ДСИП-у од 19. августа 1968, Пов. бр. 429716.

³⁴ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 28. д. 2, Телеграм амбасаде у Адис Абеби ДСИП-у од 15. августа 1968, Пов. бр. 429584; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Алжиру ДСИП-у од 13. августа 1968, Пов. бр. 429872; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Отави ДСИП-у од 15. августа 1968, Пов. бр. 430540; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Рио де Жанеиру ДСИП-у од 19. августа 1968, Пов. бр. 429784; ф. 28. д. 3; ф. 28. д. 2, Телеграм амбасаде у Пном Пену ДСИП-у од 13. августа 1968, Пов. бр. 429460; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Риму ДСИП-у од 14. августа 1968, Пов. бр. 429509; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Ла Пазу ДСИП-у од 12. августа 1968, Пов. бр. 429466; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Багдаду ДСИП-у од 13. августа 1968, Пов. бр. 429556; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Вашингтону ДСИП-у од 14. августа 1968, Пов. бр. 429581; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Хагу ДСИП-у од 13. августа 1968, Пов. бр. 429616; ф. 28. д. 3, Телеграм амбасаде у Монтевидеу ДСИП-у од 15. августа 1968, Пов. бр. 430671, итд.

³⁵ АЈ, ф. КПР 1-2, Разговори делегација СКЈ са Јосипом Брозом Титом на челу и КПЧ са Александром Дубчеком на челу, одржани 9. и 10. августа 1968. године у Прагу.

³⁶ Исто, 1.

³⁷ Исто.

³⁸ Дубчек је имао у виду међунационалне односе, методе руковођења Партије у привреди, противречности између партијског врха и интелигенције.

тици, што се после јануарског пленума завршило променама које су познате другу Титу.³⁹ Кључни проблеми су формулисани у Акционом програму који је краткорочан и чије формулације су недорађене услед краткоће времена, подвукао је Дубчек истакавши да је постигнут демократски карактер развоја. На путу чехословачке демократизације постоје извесне тешкоће и, иако *оне нису одлучујуће*, Дубчек се осврнуо на њих.⁴⁰ Главна опасност „са лева“, по њему, био је покушај обнављања социјалдемократске партије. Створен је Комитет за обнову социјалдемократа чија регистрација није одобрена. Дубчек је истакао да је врх КПЧ одлучио да спречи његову регистрацију свим средствима, на шта га је Тито прекинуо речима: „Одлично, то је правилно“.⁴¹ Главну опасност „са десна“ видео је у клубовима 231⁴² и КАН. Упркос њиховом деловању које иде у правцу политичке опозиције компартији, генерални секретар чехословачких комуниста је истакао да врх КПЧ не види ситуацију у земљи као контрареволуционарну, за разлику од потписница варшавског писма. Признање Чехословака да је ситуација у њиховој земљи контрареволуционарна покренуло би читав административни принудни апарат, што би било погрешно са тактичког становишта јер би се тиме створила још сложенија ситуација у земљи. ЦК КПЧ је одлучио да се политичким методама бори против ових негативних појава.⁴³ У оквиру излагања о току припрема за XIV конгрес КПЧ Дубчек је нагласио да су он и остали руководиоци чехословачке партије марксисти који осећају припадност заједничким принципима интернационализма, у шта су уверавали другове на разговорима, али да се морају ослонити на своју традицију и услове у решавању својих проблема.⁴⁴

Југословени су пажљиво пратили догађаје око Чехословачке и свима је драго што се окончала критична ситуација, истакао је Тито на почетку експозеа. Чехословачко руководство је успело да сачува независност и сопствени пут развоја. Тито је нагласио да се његова изјава *Ал Ахраму* не разликује од онога што је рекао совјетским руководиоцима и поновио став да Чехословачка има јаку радничку класу и Комунистичку партију која може да се избори са свим противницима социјализма.⁴⁵ После својеврсног „омекшавања“ саговорника, Тито је направио „салто мортале“ рекавши да

³⁹ Исто, 2–3. Мора се приметити да су „нарушавања социјалистичке законитости“ (тј. чистке стаљинистичког времена) у Чехословачкој почеле 1948. (В. Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, 107; J. Pelikan, *n. d.*, 97–98), пре него што је Новотни изабран за генералног секретара ЦК КПЧ. Неистинитим везивањем „деформација“ за име Антоњина Новотног Дубчек је највероватније желео да га до краја дискредитије.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто, 4.

⁴² Клуб 231 је окупљао бивше затворенике, али је Дубчек истакао да су у њему и неки који су са правом раније осуђени као шпијуни и провокатори.

⁴³ Исто, 5–8.

⁴⁴ Исто, 8.

⁴⁵ Исто, 11–12.

се и Југославија суочава са тешкоћама у изградњи социјализма. Чим је признао да постоје тешкоће и противници, Тито је одлучно изјавио да је „социјалистичка демократија демократија за оне који се залажу за социјалистичке друштвене односе. Дозволити демократију и онима који су против социјализма, значило би хаос. Социјалистичко друштво то никако не може себи дозволити (курзив – М. Л.)“.⁴⁶ Као илустрацију за решавање недопустивих појава навео је пример професора Београдског универзитета који су желели да искористе студенте за своје циљеве и, како је еуфемистички приметио југословенски председник, већ су предузете мере да се то реши.⁴⁷ У расправи која је уследила Дубчек се пожалио да постоје бројни провокатори и споља и унутра, на шта му је Тито одговорио да се против провокатора треба борити. Дубчек је навео групу од 200 људи који су се неколико дана пре Титове посете скупили испред ЦК ЧССР и узвикивали пароле. Назвавши окупљене хулиганима, Тито је рекао да је у таквим стварима важно васпитавати људе, али треба им дати до знања да постоје и друге методе. Административне мере, према речима југословенског председника, јесу непопуларне, али када народ види хулигане онда ће пружити пуну подршку у борби против њих.⁴⁸

Излагање југословенског председника као и дијалог који је уследио на крају разговора првог дана су показали неколико ствари. Прво, Тито се говорећи о ситуацији у Југославији директно супротставио Дубчековом ставу о политичкој борби са „противницима социјализма“. Затим је генералном секретару ЦК КПЧ дат пример како се југословенски комунисти обрачунавају са „непријатељским елементима“. У овоме можемо препознати не само Титово излагање о Југославији него и алузију на то да би чехословачки врх политичке методе борбе са „нападима на социјализам“ могао заменити мање финим (које су оба учесника у дијалогу еуфемистички назвали „административним“). Титову тираду о чехословачким „хулиганима“ можемо посматрати као одбацивање алузија од стране југословенског председника и прелазак на мање-више директан савет Дубчеку и врху КПЧ да против „непријатеља социјализма“ уместо политичких, пређу на „административне методе“. Врло је вероватно да су Титови ставови о „социјалистичкој демократији“ као и савети о начину борбе против „анти-социјалистичких појава“ представљали изненађење за Чехословаке.⁴⁹ Било како било, ако се Титово излагање током првог дана разговора у Прагу упореди са совјетским захтевима из Варшаве и из разговора у Черни на Тиси, долазимо до следећег за-

⁴⁶ Исто, 12.

⁴⁷ Исто, 13.

⁴⁸ Исто, 13–15.

⁴⁹ У извештају неколико дана пре Титове посете југословенски амбасадор је саопштио Београду своју процену да дубчековско руководство очекује у разговорима политичку подршку Југословена за чехословачке ставове у Черни на Тиси и Братислави. – ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 28. д. 2, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 5. августа 1968. Пов. бр. 428373.

кључка. Тито и остали југословенски функционери су се својим јавним ставом „да чехословачки другови држе ствари у својим рукама“ супротставили совјетском врху који је тврдио „да је врх КПЧ испустио ствари из руку“. Иза затворених врата, међутим, савети југословенског председника Дубчеку и осталим чехословачким вођама су показали да је Титов став око начина борбе са „непријатељима социјализма“ близак совјетском и то да је много ближи совјетским захтевима из варшавског писма него значајно умањеним захтевима из преговора у Черни.⁵⁰ Да бисмо схватили разлоге који су навели Јосипа Броза да у разговорима са чехословачком делегацијом заузме овакав став, морамо се вратити на почетак крајњег заоштравања односа између Совјетског Савеза и Чехословачке, тј. на почетак јула 1968. У то време совјетски притисак на Чехословачку подсећао је на притисак коме је била изложена Југославија 1948, чак га је у извесној мери превазилазио. Постојала је, међутим, значајна разлика у политичким околностима у Југославији 1948. и ЧССР 1968. Док је југословенско вођство, барем наоко, 1948. представљало верног Стаљиновог следбеника,⁵¹ извештаји југословенске амбасаде из Прага током јула 1968. сигнализирани су да постоје јасни знаци како ситуација заиста измиче контроли чехословачког руководства. Проглас *2000 речи*,⁵² неуспешан покушај Дубчека да спречи објављивање текста о Имре Нађу (иако се знало да ће текст изазвати одијум Кадара, једног од ретких чехословачких савезника⁵³), немогућност врха КПЧ да спречи рад клубова К-231 и КАН,⁵⁴ изненадно појављивање емисије о Југославији и годишњици Информбироа (која није ишла у прилог чехословачком вођству у тренутку када су совјетски тенкови окружили Праг⁵⁵), а посебно случај генерала Прхлика⁵⁶ – били су јасни показатељи југословенском врху да „чехословачки другови“ више нису потпуни господари ситуације у ЧССР.

⁵⁰ Југословенски врх је био обавештен о томе. – ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 27. д. 7, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 3. августа 1968, Пов. бр. 429065

⁵¹ Више о томе: В. Petranović, *n. d.*, 263–280.

⁵² *Борба* је оценила да тај проглас „садржи анархистичке елементе“. – Ристо Бајалски, *Заоштравање у Чехословачкој*, Борба, 1. јул 1968, 1.

⁵³ АЈ, ф. 507-IX, 22/II-132.

⁵⁴ Иако ће се и сам Дубчек у разговору са Титом жалити на њихову активност.

⁵⁵ Југословенска амбасада је ову емисију окарактерисала као директну алузију на „садашње стање између Чехословачке и Совјетског Савеза“. – АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Емисија прашке телевизије, 17. јула, у вези годишњице резолуције ИБ (извештај наше амбасаде), недатиран материјал. Доказ који иде у прилог тврдњи југословенске амбасаде јесте и сам назив емисије – „*Југославија је била прва*“.

⁵⁶ Прхлик је почетком јула изјавио да је потребно извршити адаптације у руковођењу Варшавским пактом. Том изјавом је изазвао бес Совјета који су тражили да се он неизоставно удаљи са функције. После договора Чехословака и Совјета да се иде на састанак, врх КПЧ је, како је јављао југословенски амбасадор, желео да смени генерала Прхлика да би тиме показао добру вољу према Совјетима. *Пошто нису смели да га смене из унутрашњих разлога*, Чехословаци су одлучили да расформирају политичко одељење Министарства одбране, на чијем се челу налазио Прхлик и врате га на ду-

Југославије је током највећег дела Хладног рата била позната по одржавању еквидистанце између супротстављених блокова. Разлози који су навели југословенски врх да јавно подржи Чехословаке у сукобу са Совјетима током јула су већ наведени. Постоје, ипак, јасне назнаке да је југословенска дипломатија упркос јавној подршци Југославије врху КПЧ, у овом кратком периоду настојала да одржи својеврсну еквидистанцу између страна у сукобу. Средином јула у Београд је стигао предлог из Букурешта да вођство румунске и југословенске партије обави консултације о ситуацији у Чехословачкој.⁵⁷ Готово у исто време се јавила иницијатива са чехословачке стране за потписивање уговора о пријатељству и сарадњи између две земље.⁵⁸ На крају, југословенски амбасадор је пред састанак у Варшави пренео молбу Јозефа Смирковског да Тито утиче на Чаушескуа и Лонга (генералног секретара КП Италије) да пошаљу писма у Варшаву у којима би се пружила подршка Чехословацама.⁵⁹

Југословенска дипломатија је на ове иницијативе остала нема. Игнорисање предлога од стране Београда јасно показује обресе те мини еквидистанце југословенског врха откада су га околности присиле да постане активнији учесник у дешавањима око Прашког пролећа. Који су били њени разлози? Процењено је да је за југословенске интересе мање зло да југословенски врх у сукобу са Совјетима пружи подршку врху КПЧ. У складу са тим се и деловало – Титова изјава, изјаве осталих југословенских функционера, договор о Титовој посети. На другој страни, Тито и његови сарадници су били свесни да су се јавном подршком дубчековском руководству замарили Совјетима. Још од почетка јула представници совјетске власти су на покушаје југословенских дипломата да разговарају о ситуацији у ЧССР, одговарали да се са Југословенима нема шта дискутовати, јер њихово вођство не разуме ситуацију у Чехословачкој где су антисоцијалистичке снаге искористиле повољан тренутак за офанзиву.⁶⁰ После јавног сврставања југословенског врха на страну КПЧ, Тито је 24. јула приликом консултација на Брионима наложио југословенском амбасадору у Москви да хитно контактира неког у врху совјетске власти.⁶¹ Иако је успео да „покупи“ неке информације (према којима је процењивао да се оружана интервенција у Чехословачкој не може искључити), југословенског амбасадора нико није желео да

жност у Армију. – ДАМСПС, 1968, ф. 27, док. 7 Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 26. јула 1968, Пов. бр. 427397.

⁵⁷ АЈ, ф. КПР I-2, Недатирани материјал о ставовима Комунистичке партије Румуније о догађајима у Чехословачкој.

⁵⁸ АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Информација о иницијативи ЧССР за потписивање споразума о пријатељству и сарадњи са Југославијом од 26. јула 1968.

⁵⁹ АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Информација о неким аспектима ситуације у ЧССР, дана 14. јула 1968 (Из разговора амбасадора Јаковлеског са Смирковским 13. јула).

⁶⁰ АЈ, ф. 507-IX, 22/II-144, Информације из Москве – интерне реакције у СССР.

⁶¹ J. Pelikan, *Pojačanje sovjetskog pritiska...*, 123.

прими у званичну посету.⁶² Совјетски Савез је од почетка јула све до Титове посете Прагу одбијао сваки контакт са Београдом,⁶³ тако се југословенско вођство нашло у незавидном положају. Тито и његови сарадници су примали извештаје о томе да ситуација у Чехословачкој „измиче из руку руководству“, док су совјетски тенкови стајали око Прага и сваког момента могли да „упале моторе“. У тим тренуцима за Југословене су сва врата у Москви била затворена. Да су след догађаја и мукло ћутање Москве изазвали страх на Брионима да совјетска армија после „контрареволуционарне ситуације“ у Чехословачкој не обрати пажњу и на „југословенски ревизионизам“, јасно показује Титова изјава *Ал Ахраму*.⁶⁴

У таквој ситуацији, на Брионима је процењено да није у југословенском интересу да се оде даље од јавне подршке врху чехословачке партије. Уколико би се испуњавањем наведених иницијатива „продубила“ подршка врху КПЧ, тиме би се до краја наљутила већ незадовољна Москва. Управо због ове опасности и апсолутне неспремности ЈНА⁶⁵ за напад са истока, нађено је средње решење – јавна подршка, али ништа осим тога. Титове савете Дубчеку крајем првог дана разговора у Храдчанима можемо посматрати управо као довођење до краја те мини еквидистанце и врхунац Титовог и југословенског лавирања између страна у сукобу. Јавни дочек Тита је потврдио „граду и свету“ југословенску политику подршке „независном изграђивању социјализма“, ма где било. Самим тим су легитимитет и престиж СФРЈ, па и Титов ауторитет потврђени. Ваљало је, међутим, мислити и на Совјете. Готово је извесно да је незадовољство Москве, изазвано подршком југословенског врха руководству КПЧ током јула, повећано због Титовог пристанка да посети Праг. Имајући то у виду, одговор на питање који је био главни разлог Титовог става у погледу начина борбе са „непријатељима социјализма“ може стати у једну реч – Москва. Кад Совјети нису хтели да чују Титов став преко југословенског амбасадора у Москви, ред је био да га чују из Прага. Југословенска делегација и председник су били добро обаве-

⁶² АЈ, ф. 507-IX, 22/II-145, Информација из Москве – о мишљењима и атмосфери у Москви пред разговоре делегација КПЧ и КП СССР.

⁶³ С тим у вези посебно је индикативна посета делегације ЦК КПСС Југославији крајем јуна 1968. Пре посете Совјети су смањили ранг делегације и самим тим умањили њен значај. За време посете Совјети су се пажљиво трудили да избегну било какав разговор о ЧССР, посветивши се „важнијим“ стварима, као што је обилазак живинарске фарме у Сурчину. Више о посети: ДАМСПС, 1968, ф. 161, д. 10.

⁶⁴ Тито је после разматрања ситуације у ЧССР изјавио да „и ми у Југославији имамо своју армију, Комунистичку партију и свјестан радни народ и не треба нико да нам спашава социјализам. Сами за то имамо довољно снаге“. Било је више него јасно на чију адресу је ишла ова изјава.

⁶⁵ Политичко приближавање Југославије и Совјетског Савеза током 60-их оставило је траг и на ЈНА у чињеници да је Југословенска армија 1968. била апсолутно неспремна за напад са Истока. Више о томе: М. Бјелајац, *ЈНА на искушењима 60-тих година прошлог века*, у: 1968 – четрдесет година после, 379–418.

штени о поделама у чехословачком руководству.⁶⁶ Они су знали да поред Дубчека, Черника и Свободе, разговорима присуствују и „други чланови ЦК КПЧ“ и да ће се, управо захваљујући тим „другим члановима“ (Васил Билак и Алоис Индра⁶⁷) о томе што говори Тито исте вечери знати у Москви. Управо зато што је знао да га Совјети слушају, југословенски председник је заузео непомирљив став о борби са „непријатељима социјализма“. Тито се, разговарајући са Прагом, у ствари обраћао Москви. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да је у обраћању врху КПЧ поменуо априлске разговоре са совјетским руководством и то подвлачећи чињеницу да је Совјетима рекао исто што и у изјави *Ал Ахраму*. Дубчеку и осталима није рекао да је у тим разговорима обећао своју „помоћ“ у Чехословачкој.⁶⁸ Помињући те разговоре, Тито је подсећао Совјете на њих и на своје обећање индиректно им поручујући: „Дакле, обећао сам нешто и сад саветујем исто што и ви тражите (и чак више од тога!). Обећање сам испунио“. Пажљива анализа тока разговора и свега онога што их је окруживало, може потврдити претежно „московску“ димензију разговора у Храдчанима. Тито је добро схватио да ће незадовољство Совјета у односу на Југославију због подршке врху КПЧ током јула и Титовог пристанка да посети Праг, достићи врхунац његовим „дочеком за хероје“ у Прагу. На снимку дочека на прашком аеродрому, док маса френетично кличе, камера зумира председника СФРЈ. Јосип Броз није могао да сакрије своје незадовољство.⁶⁹ Касније ће се југословенски председник прибрати и раздрагано одмахивати гомили,⁷⁰ али први кадар Титовог лица довољно говори. Стари коминтерновац је схватио да је ствар отишла предалеко. Тито је добро разумео да се ефекат таквог његовог дочека на Совјете мора поништити што пре (у мери у којој је то могуће). Броз је самоиницијативно „обрнуо редослед“ свог обраћања Дубчеку. Под-

⁶⁶ Пре варшавског састанка југословенски амбасадор је јављао да у најужем руководству КПЧ постоје људи који „стоје на совјетским становиштима“ и који се залажу за то да се иде у Варшаву. – АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Информација о првом писму ЦК КПСС, телефонском разговору Дубчек–Брежњев, као и неким аспектима ситуације у ЧССР – повлачење совјетских јединица од 11. јула 1968. Наводе југословенског амбасадора о подели на конзервативне и прогресивне потврдио је и сам Јозеф Смрковски. У разговору са Јаковлеским он је истакао да је прогресиван део руководства свестан како Совјети желе да направе поделу у врху КПЧ и да конзервативци стоје чврсто при совјетским ставовима, али је прогресивни део руководства успео да их уплаши могућношћу да изгубе функције уколико не стану уз прогресивну већину у Председништву. – АЈ, ф. 507-IX, 22/II-136, Неке оцене Дубчека, Смрковског и Пеликана о даљим изгледима ситуације после Пленума ЦК КПЧ (из разговора амбасадора Јаковлеског са Смрковским и Пеликаном, 19. јула на пријему у румунској амбасади).

⁶⁷ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 27. д. 7, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 14. августа 1968. Пов. бр. 429401

⁶⁸ АЈ, ф. 507-IX, 119/I-338, Материјал о посети југословенске партијске делегације, на челу са Јосипом Брозом Титом, Совјетском Савезу априла 1968.

⁶⁹ „Tito visits Prague on eve of Russian invasion-1968“, http://www.youtube.com/Tito_visits_Prague_on_eve_of_Russian_invasion-1968, (3. 7. 2013)

⁷⁰ РТС, *Тито – црвено и црно, еп. 20*, 2004.

сетник за разговоре делегације СКЈ у Прагу је предвиђао да југословенска страна изнесе своје ставове о „социјалистичкој демократији“ тек при крају разговора другог дана.⁷¹ Уместо тога, Тито је похвалио Дубчека и остале и онда „гађао у главу“ изјавом – *социјалистичка демократија је за оне који подржавају социјализам*, као и ставовима који су уследили после ње.

Другог дана су разматрана привредна, економска и политичка питања. Док је ујутру 10. августа било речи о економским реформама у обе земље и питању федерализације ЧССР,⁷² поподневни разговори су углавном били посвећени билатералној сарадњи у економској сфери. И поред покушаја да једни другима нешто „продају“, две стране су закључиле да ће се сарадња у наредном периоду одвијати у утврђеним оквирима.⁷³ Дубчек се још једном захвалио југословенској делегацији на посети, изразивши уверење да ће разговори имати велики значај за односе двеју земаља и наставак чехословачког развоја.⁷⁴ Титов експозе изнет на самом крају разговора другог дана показује да је југословенски председник желео да, обраћајући се врху КПЧ, доврши свој „дијалог“ са Москвом започет 9. августа.⁷⁵ Говорећи о односима између социјалистичких земаља, Тито је истакао да Југословени не претендују да неко копира њихова искуства већ да напротив, свима саветују да узму само оно што им одговара, да би поентирао речима: „Уосталом и ми сами користимо туђа искуства, на пример СССР и других“.⁷⁶ Југославија на својим границама има капиталистичке земље и захваљујући томе, „стране обавештајне службе стално делују и чекају да се нешто деси, да би то искористиле“, оценио је Тито.⁷⁷ Овим се несумњиво ставио на страну Совјета, који су износили тврдње да стране обавештајне службе делују у ЧССР. Јер ако оне делују у Југославији, шта би их спречило да делују и у Чехословачкој? Следио је закључак: Југословени сматрају *да им је империјализам главни непријатељ* (курзив – М. Л.), али Југославија не може бити изолована и мора сарађивати са свима. Сви који се противе програму КПЧ морају да наиђу на чврст и енергичан отпор чехословачких комуниста, истакао је Тито.⁷⁸ Сумирајући резултате посете југословенски председник се прилично директно обратио Совјетима: „Што се тиче нашег боравка овде, мислим да је био обострано користан. *Нико нема право да нам пребацује да смо ту због нечег другог. Ми смо говорили о нашим билатералним односима, на то имамо право, нико ту не може приговорити. Ми имамо добре од-*

⁷¹ АЈ, ф. КПР I-2, Потсетник за разговоре у Прагу.

⁷² АЈ, ф. КПР I-2, Разговори Дубчек–Тито од 9. и 10. августа 1968, стр. 15–29.

⁷³ Исто, 30–36.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ И да својим ставовима настави „смиривање“ Москве.

⁷⁶ Исто, 37.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, 38.

носе и са другим социјалистичким земљама“ (курзив – М. Л.).⁷⁹ Пошто је поново истакао ставове блиске совјетским и „опрао руке“ пред Москвом изјавом да су Југословени дошли да расправљају о билатералним односима (и ни о чему другом!), Тито је позвао Дубчека да посети Југославију. Оцењујући да се посета не може одмах реализовати пошто Дубчек тренутно има много посла, него „када генерални секретар КПЧ нађе за сходно“,⁸⁰ Тито је Дубчекову посету одложио за неодређену будућност.

Постојали су знаци да су Титови савети Дубчеку у погледу борбе са „непријатељима социјализма“ наишли на благонаклон однос совјетског врха. Југословенски амбасадор у Прагу, Јаковлески, непосредно после Титове посете јавио је да му је у једном разговору совјетски амбасадор Червоњенко саопштио како је Тито показао „огромно разумевање политичке ситуације, политичку мудрост, неопходну обазривост, далековидост и интернационализам“; Червоњенко је више пута поновио речи „мудрост“, „далековидост“ итд. чиме је желео да стави до знања како Совјети веома позитивно оцењују посету југословенског председника.⁸¹ Југословенска амбасада у Софији је известила да је саветник совјетске амбасаде Полозотин у сусрету са једним службеником амбасаде (који је сам иницирао) изразио необично задовољство Титовом посетом назвавши југословенског председника „мудром и далековидом личношћу“. ⁸² Совјетске реакције показују да су Титови савети Дубчеку у вези „социјалистичке демократије“ наишли на повољан одјек у Москви. У првом тренутку је деловало да „двострука“ стратегија југословенског председника – јавна подршка врху КПЧ, која је потврђивала „социјалистичко несврстани“ положај Југославије, а иза затворених врата ставови веома блиски совјетским, који су ишли за тим да умање незадовољство совјетског врха – даје резултате. Чинило се да ће политички врх СФРЈ још једном успети да, крећући се по „оштрици ножа“, задовољи и Запад и Исток и да из вештог балансирања извуче највећу корист за себе и своју земљу. Ипак, тој стратегији није било суђено да пружи конкретне резултате. Неколико дана после Титове посете, совјетски Политбиро је одлучио да тенковима угуши „социјализам са људским лицем“. ⁸³ У ноћи 20/21. августа снаге Совјетског Савеза и још четири земље Варшавског пакта⁸⁴ извршиле су инвазију Чехословачке. Инвазија Совјетског Савеза и његових сателита ће

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 28, д. 2, Телеграм амбасаде у Прагу ДСИП-у од 15. августа 1968, Пов. бр. 429415.

⁸² ДАМСПС, ПА, 1968, ф. 28, д. 2, Телеграм амбасаде у Софији ДСИП-у од 15. августа 1968, Пов. бр. 429565. Наведени закључак појачава чињеница да су службеници совјетских амбасада од почетка заоштравања чехословачке кризе отворено избегавали службенике амбасада СФРЈ, да би после Титове посете почели да иницирају „спонтане“ сусрете у којима су хвалили Титову далековидост и мудрост.

⁸³ Ф. Лонгворт, *Стварање Источне Европе: Од преисторије до посткомунизма*, 85.

⁸⁴ Бугарске, Мађарске, НДР и Пољске.

означити крај Прашког пролећа, а југословенско-совјетске односе бацити на најниже гране од 1948. године.⁸⁵

⁸⁵ Више о томе: Д. Богетић, *Југословенско-совјетски односи у светлу војне интервенције у Чехословачкој*, у: 1968 – Четрдесет година после, 129–161.